

A közművelődési könyvtárak hangoskönyvtári szolgáltatásai Magyarországon

A hangoskönyv születési évének 1877-et kell tartanunk, amikor *Edison* szabadalmaztatta hangrögzítési találmányát. Az első rögzített, és géppel visszahallgatható hangoskönyv az a fonográf-henger volt, amire Edison rámondott egy angol gyermekverset. Edison tíz pontban foglalta össze találmánya felhasználhatóságát, és ebből a második a következő volt: „fonográf könyvek előállítására vakok és gyengénlátók számára”. (Zárójelben érdemes megjegyezni, hogy a zeneművek rögzítése csupán 4. pontként szerepelt.)

A fonográf-henger születésétől a hanghordozók változatos során keresztül jutunk el a szabványos hangkazettákig, amelyek sok jó tulajdonságuk miatt ma már a hangoskönyvek legfontosabb hordozói. Magyarországon is erre alapozva kezdtük a szolgáltatást, bár felmerült az a lehetőség is, hogy a négysávós, 25 × 21 centiméteres cartridge, nem szabvány szerinti kazettákat vezessük be, amelyeket Angliában a Vakok Országos Királyi Intézete (Royal National Institute for the Blind – RNIM) tervei alapján a Clark and Smith cég kísérletezett ki 1960-ban. A négy sáv alkalmazása ugyanis azt jelenti, hogy a hangoskönyvek fele mennyiségű kazettára férnek el, s ez lényeges különbség a hangoskönyvek elhelyezése, térigénye szempontjából. Ehhez a hanghordozóhoz speciális lejátszóberendezés is tartozik, amely régebben nem volt alkalmas normál kazetták lejátszására, az 1985-ben kikísérletezett új változat viszont, az úgynevezett *Easy Player* már igen. A lejátszók azonban nem rendelkeznek felvevő berendezéssel, tehát ezek mellett az igen könnyen kezelhető speciális készülékek mellett mindenütt szükség van felvételekre is alkalmas magnetofonra. Egyrészt ez, másrészt a szervizgondok, továbbá az, hogy mind a skandináv országokban, mind Hollandiában elsősorban a szabványos kazettákra és magnetofonokra építették föl az országos szolgáltatást, győzött meg minket arról, hogy ezt az utat válasszuk.

Igen fontos az a kérdés, hogy kiknek a számára hozzuk létre a hangoskönyv-szolgáltatást a közművelődési könyvtárakban. Meggyőződésem, hogy mint minden egyéb közművelődési könyvtári dokumentum és szolgáltatás, a hangoskönyv is bárki által igénybe vehető. Tehát a rosszul olvasó, a diszlexiás gyerek éppen úgy kölcsönözheti, mint a csupán kikapcsolódni vágyó könyvtárhasználó. A hangoskönyvnek igen nagy szerepe lehet az olvasni nem tudó cigánylakosság, vagy az ágyhoz kötött idős emberek életében. Azaz, mindenki számára fontos a közművelődési könyvtár hangoskönyvállománya. Fel kell készülnünk arra, hogy Európában is el fog terjedni az az Egyesült Államokban már nagyon is meglevő divat, hogy háziasszonyok háttérrádiózáshoz, vagy autósok, akik a hosszabb út unalmát kívánják elűzni, kölcsönzik majd a kazettákat. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a hangoskönyv legfontosabb funkciója nem a vakok és csökkentlátók könyvvel való ellátása marad.

A hangoskönyvek közművelődési könyvtári szolgáltatása jelenleg két úton szerveződik: központi támogatásból, és a könyvtárak egyéni kezdeményezéséből.

A központi támogatás

Bár a *Szakmai irányelvek a tanácsi közművelődési könyvtárak távlati fejlesztéséhez* című 1972-es dokumentum (*Könyvtáros* 1972/8. sz.) felhívja a figyelmet a korszerű könyvtári szolgáltatásokra, s ezt megerősítette az 1976-ban megjelent törvényerejű rendelet is (*Könyvtáros* 1976/7. sz.), külön hangsúlyozva azt az elvet, hogy a könyvtárak szolgáltatásait bárki igénybe veheti, függetlenül esetleges fizikai hátrányos helyzetétől – jelen esetben a vakokról van szó –, a szolgáltatások megszervezése csak 1980-ban kezdődött. Ha arra gondolunk, hogy a magyar közművelődési könyvtári

Soros György

közvélemény csak az 1970-es évek második felére fogadta el természetes követelménynek, hogy a könyvek mellett az audiovizuális dokumentumoknak is alapvető szerepük van a könyvtári gyűjteményekben és a rájuk épülő szolgáltatásokban, s hogy a zenei részlegek is ekkor váltak a könyvtárak szerves részeivé, ekkor alakultak ki a művészeti diafilmeket is magukba foglaló művészeti részlegek, érthetővé válik, hogy előbb *nem* kerülhetett sor ennek az újfajta szolgáltatásnak a megszervezésére sem.

A központi támogatást a könyvtárak a Könyvtártudományi és Módszertani Központ tervezete és felterjesztése alapján a Művelődési Minisztérium könyvtári osztályától kapták. A tervezet a dán példát követte. A dán közművelődési könyvtári alapelv szerint a hátrányos helyzetű könyvtárlátogatókat nem kell, és nem is szabad elkülöníteni a többi könyvtárhaználótól. Ugyanott és ugyanolyan módon kell számukra is biztosítani a keresett dokumentumokat és szolgáltatásokat, mint mindenki számára, ezzel is segítve a vak olvasók teljes társadalmi rehabilitációját. Természetesen, ha a használó igényli, akkor választhatja a postai kölcsönzést is.

A felterjesztés azt tűzte ki célul, hogy valamennyi megyei könyvtár, a Fővárosi Szabó

Ervin Könyvtár és az öt legnagyobb városi könyvtár, tehát összesen huszonöt könyvtár kapjon ingyen egy ötven címből álló állományt, és három jó minőségű kazettás magnetofont. Ez a támogatás 2 millió forintba került volna. Az 1981-ben kért lehetőség csak 1984-ben valósult meg, ráadásul a gazdasági helyzet kedvezőtlen alakulása miatt csökkentett mértékben. Igaz, hogy a tervezetnél több, összesen 28 könyvtár kapott egységcsomagot, de a hangoskönyvek száma ötven helyett csupán tizennyolc lett. *Balzac, Diderot, Durrell, Lawrence* és *Agatha Christie* is szerepelt a szerzők között, de egyetlen művet kivéve csak szépirodalmi munkákból állt a „csomag”.

Az Országos Közművelődési Tanács egy-millió forintos támogatása tette lehetővé, hogy eredeti elképzeléseink szerint tovább bővíthessük a még igen szerény választékot. 1984-85-ben további 35 művet kaptak a már említett könyvtárak – egy-egy egységcsomag 704 kazettát tartalmazott. Így tehát központi támogatásból összesen 53 hangoskönyv került a nagyobb közművelődési könyvtárakba. Ez természetesen még igen kevés, és semmiképpen sem alkalmas arra, hogy komoly szolgáltatást lehessen rá alapozni. Még akkor sem, ha tudjuk, hogy az irodalmi művek, versek, mesék, nyelvleckék kazettái még legalább további 100 művet tartalmaznak a legtöbb könyvtárban, az utóbbiak tehát körülbelül 150-200 címmel rendelkeznek.

A Soros Alapítvány támogatása

A további fejlesztést – a meglehetősen nehéz gazdasági körülmények között, amikor általában nem emelkedett a könyvtárak költségvetési kerete, és minden plusz szolgáltatás kialakítása csak a könyvgyűjtemény fejlesztésének rovására történhetett – ugyancsak támogatással, ha nem is teljesen ingyenessel, próbáltuk megoldani. Az Országos Könyvtárügyi Tanács segítségével a *Soros Alapítványtól* 1987 végéig olyan nagymértékű támogatást kaptak a könyvtárak, hogy egy-egy már felvett, műsoros kazettát kb. egy olcsóbb üres kazetta árának egyharmadáért vásárolhatnak meg. Állami szervek (Egészségügyi Minisztérium, megyei tanácsok, fővárosi tanács) 200 ezer kazettát vásároltak a könyvtárak számára, az alapítvány támogatásával. A támogatás megszűnt (1987 vége) után a Vakok Szövetsége továbbra is

vállalja, hogy jutányos áron készít a könyvtárak számára másolatokat. Fontos megjegyezni, hogy sem a Könyvtárellátónál, sem kereskedelmi forgalomban nem kaphatók ma még hangoskönyvek. A könyvtárak a támogatás következtében egy 200 címből álló jegyzékből vásárolhatnak – a Magyar Könyvtárosok Egyesületének könyvtári Soros-programirodáján keresztül, és ez a lista már nemcsak szépirodalmi, hanem ismeretterjesztő műveket is tartalmaz. Feltehetőleg ennek következtében alakulnak majd a kis gyűjteménycsírákból használható állományrészek. S nem csupán a hangoskönyvek nagyobb száma miatt, hanem azért is, mert a Soros Alapítvány igen jelentős támogatása révén a Vakok és Gyengénlátók Országos Szövetségének stúdiója olyan korszerű kazettasokszorosító berendezést kapott, amely alkalmas arra, hogy bázisa legyen egy országos szolgáltatásnak. A szövetség hangtára egyébként a legnagyobb ilyen gyűjtemény ma Magyarországon, 1300 címmel rendelkezik. Az új berendezés 4 perc alatt készíti egy kazetta mindkét oldaláról 30 stúdió-minőségű másolatot. A szövetség új stúdiójának felavatására 1986. november 28-án került sor a Vakok és Gyengénlátók Országos Szövetségében. A nagyteljesítményű stúdió ünnepélyes átadásán dr. Juszt Lajos egészségügyi miniszterhelyettes mondott beszédet, s megjelent Soros György is, az alapítvány elnöke és alapítója.

Egyéni kezdeményezések

A hazai könyvtári szaksajtóban 1981-től jelentek meg olyan írások, amelyek a hangoskönyvek szolgáltatásának fontosságára hívták fel a figyelmet. A KMK 1981–82-ben tanfolyamot szervezett a hátrányos helyzetű könyvtárhasználók ellátásáról, az előadások alapján kiadvány is készült, így talán nem tekinthető véletlennek, hogy több könyvtár – a szegedi Somogyi Könyvtár, a dunaiúvárosi Munkás-művelődési Központ és Könyvtár, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, a Somogy Megyei Könyvtár – 1982-ben megkezdte saját gyűjteménye kialakítását. Csatlakozott hozzájuk 1984-ben a Győri és a Nyíregyházi Megyei Könyvtár és a Miskolci Városi Könyvtár is.

Ezeknek a könyvtáraknak a hangoskönyvgyűjteménye a központi támogatásból kapott könyvek mellett általában még további 400–500 címmel rendelkezik. Ezeket egyrészt

a rádió különböző adásaiból, másrészt a prózai hanglemezek – versek, mesék, irodalmi összeállítások – átjátszásából, és az úgynevezett diák hangszalagtár felvételeiből gyarapították. A Vakok Országos Szövetségének helyi szervezetével együttműködve adtak ki jegyzéket állományukról, és velük együttműködve jutottak el a számításhoz vehető használókig.

A lakóterületi közművelődési könyvtárak mellett még két közművelődési könyvtártípus van, ahol az utóbbi két évben megjelentek a hangoskönyvek, bár kialakult szolgáltatási rendszerről ezekben a könyvtárakban még nem beszélhetünk. A börtönök és a kórházak közművelődési könyvtáiról van szó. A börtönökben a nagyszámú olvasni nem, vagy csak igen rosszul tudó elitét, a kórházakban a kezelés, fekvés miatt olvasni képtelen betegek kölcsönzik a hangoskönyveket.

A szolgáltatás kialakítása és fejlesztése érdekében a Könyvtártudományi és Módszertani Központ a Vakok Szövetségével közösen egy kétnapos konzultációt rendezett a múlt év október 21–22-én. E továbbképzésen szó volt a hangkazetták különböző könyvtártani kérdéseiről – gyarapítás, gyűjteményszervezés, ISBD-alapú feldolgozás (International Standard Bibliographic Description, azaz nemzetközi szabványos bibliográfiai leírás; *Könyvtár*, 1977/2., 1986/4. szám), postai kölcsönzés –, a vakok és az egyéb szempontból hátrányos helyzetű könyvtárhasználók rehabilitációs lehetőségeiről, az európai és az egyesült államokbeli tapasztalatokról és követhető módszerekről. Ebben az évben jelentette meg a KMK azt az alapjegyzéket is, amely a központi támogatásból eddig kapott 53 hangoskönyv leírását és ismertetését tartalmazza, és terveink között szerepel, hogy a katalógust kazettán is megjelentessük. Elkészült az 53 cím braille írású katalógusa is.

S végül két *megvalósítandó feladat*, amivel a KMK szeretne hozzájárulni a kialakuló szolgáltatás fejlődéséhez: szeretnénk elérni, hogy a Vakok Szövetsége a saját hangtárát egy e célra alakult szerkesztőbizottság javaslata alapján gyarapítsa. Tervbe vettük, hogy az *Új Könyvek* című állománygyarapítási tanácsadó kiadványban jelölni fogjuk a könyvtárak számára, milyen könyvekből javasolunk hangoskönyvet készíteni, ugyanis több könyvtár rendelkezik stúdió-berendezéssel és önkéntes felolvasókkal, így maguk is készíthetnek hangoskönyvet.

Skaliczki Judit